

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1996 metai

VILNIUS **pradai** 1997

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1996

VILNIUS 1996

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1996

VILNIUS 1997

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė komisija

Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:

Kražių 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-776-74-0

© Lietuvos istorijos institutas, 1997

LIŪTAS MOCKŪNAS

DIPLOMATO VLADO ŽILINSKO ATSIMINIMAI APIE PASKUTINIĄS LIETUVOS PASIUNTINYBĖS ŠVEDIJOJE DIENAS 1940 METAIS IR VEIKLĄ PO JOS UŽDARYMO

Savo diplomatinę karjerą ekonomistas Vladas Žilinskas (1912—1993) pradėjo 1939 m., kai buvo paskirtas Lietuvos pasiuntinybės Taline sekretoriumi. Tų pačių metų rugsėjo mėn. buvo perkeltas į tas pačias pareigas Lietuvos pasiuntinybėje Stokholme. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, pasiuntinybė buvo uždaryta, kadangi Švedijos vyriausybė nedrįso prieštarauti grobuoniškai Kremliaus politikai. V. Žilinskas, kaip ir kiti pasiuntinybės darbuotojai, pasiliko gyventi Stokholme. Ilgainiui jis tapo pagrindiniu slaptų ryšių su Lietuva koordinatoriumi. Penktojo dešimtmečio antroje pusėje bendradarbiavo su britų ir švedų žvalgybomis, kartu su J. Deksniumi ir S. Žymantu buvo užmezgęs ryšius su antisovietine rezistencija Lietuvoje. 1950 m. dalyvavo steigiant Lietuvių rezistencinę santarvę.

Jau gyvendamas Jungtinėse Amerikos Valstijose, V. Žilinskas parašė atsiminimus. Dalis jų yra skelbta (V. Žilinskas, *Švediškoji paunksnė nacių okupacijos metais, Laisvės besiekiant, Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įnašas į antinacinę rezistenciją*, Čikaga, 1983, p. 135—176). 1992 m. jis mums atsiuntė dar vieną niekur neskelbtų atsiminimų dalį. Šių atsiminimų, kaip istorijos šaltinio, vertė neabejotina. Tai autentiškas liudijimas apie Švedijos vyriausybės laikyseną, sovietams okupavus Lietuvą: Lietuvos pasiuntinybės uždarymą, Lietuvos aukso atsargų perdavimą sovietams. Labai vertinga ir ta atsiminimų dalis, kurioje pasakojama apie tragišką 1944 m. Švedijon pabėgusių lietuvių, latvių ir estų karių likimą.

Žinoma, atsiminimuose pasitaiko ir vienas kitas netikslumas. Jie nurodyti paaiškinimuose. Tačiau vieną jų būtų geriausia aptarti iš anksto. V. Žilinskas prisipažįsta, jog neturi pakankamai patikimos informacijos apie užsienyje laikytas Lietuvos aukso atsargas. Kam tai įdomu, siūlome paskaityti buvusio „liaudies“ vyriausybės finansų

ministro Juozo Vaišnoro atsiminimus (J. Vaišnora s, Istorijos kryžkelėje. Iš atsiminimų apie 1940-uosius, *Pergalė*, 1988, nr. 10, p. 127—145.). Juose labai smulkiai kalbama ir apie sovietų sėkmes bei nesėkmes perimant užsienio bankuose sukauptas Lietuvos aukso atsargas. Iš šių atsiminimų taip pat matyti, jog V. Žilinskas apsiriko, teigdamas, jog prie to prisidėjo, tegu ir netiesiogiai, Lietuvos banko valdytojas Juozas Paknys. Iš tikrųjų pastarasis griežtai atsakė paklusti Maskvos emisaro V. Dekanozovo reikalavimams pasirašyti dokumentus dėl Lietuvos aukso perdavimo SSRS Gosbankui ir buvo už tai pašalintas iš pareigų. Visą sutvarkė jo vieton atėjęs Aleksandras Drobnys.

Čia spausdinamoje atsiminimų dalyje taisyta tik skyryba ir ortografija. Stilius neliestas. Išsaugota ir kai kurių terminų rašybos įvairovė, pavyzdžiui, „Užsienio ministerija“, „Užsienių ministerija“, „Užsienio reikalų ministerija“ ir pan. Teksto paaiškinimai ir pastabos pateikiami puslapio apačioje.

LIETUVOS REZISTENCIJOS ATRAMA ŠVEDIJOJ NACIŲ OKUPACIJOS METAIS

I. Žvilgsnis į lietuvių švedų santykius

Per daugelį šimtmečių Baltijos jūra skyrė lietuvių gentis nuo švediškųjų kaimynų, tartum ta siauroka tėkmė būtų buvusi platus vandenynas. Betgi nuo Žemaičių pakraščio iki Gotlando salos tėra 110 jūros mylių (200 km). Nepaisant to artumo, iki pat karingųjų švedų karalių Gustavo II Adolfo (1594—1632) ir Karolio XII (1682—1718) yra maža istorinių dokumentų apie lietuvių—švedų ryšius. Tačiau ir susidūrimai su lietuviais švedų didybės periode (1611—1718), įskiriant ir vadinamus švedmečius, buvo vos paminėti švedų istorijos vadovėliuose, menkai atsispindėjo švedų raštuose ir nepaliko atsiminimų istorija gyvenančioje švedų liaudyje.

Mūsų ankstieji diplomatiniai atstovai, pasiūsti į Švediją, tuoj pat susidūrė su švedų masės nesidomėjimu Lietuvos reikalais ir net nesusigaudymu, ar Lietuva yra čia pat kaimynystėje, ar gal kur nors Balkanuose!

Rašytojas bei diplomatas Ignas Jurkūnas-Šeinius (1889—1959), kurs atstovavo Lietuvai nuo 1923 iki 1927 metų, būdamas atkaklus, nesavanaudiškas ir kupinas energijos, kreipė ypatingą dėmesį į spaudą, rašytojus ir politikus. Greitu laiku jis iškėlė Lietuvos vardą iki tokio pagarbumo, kad švedų pramonės ir laivininkystės milžinas Azel Azelson Johnson, vėliau tapęs Švedijos turtingiausiu asmeniu, pasisiūlė būti Lietuvos garbės generaliniu konsulu. Deja, A.A. Johnson paskyrimas pasimetė Kauno biurokratinuose vingiuose, ir tas švedų ūkio galiūnas visiems laikams paliko negarbingai įžeistu atitolėliu.

Nepaisant Igno Šeinaus gilios pagarbos ir adoracijos prof. A. Voldemarui, jis buvo profesorius išbrauktas iš diplomatinės tarnybos 1927 metų gegužės mėnesį „dėl nepaklusnumo“.

Rašytojas-diplomatas Jurgis Savickis (1890—1952) buvo 1930 metais paskirtas įgaliotu ministru Švedijai bei kitiems skandinavų kraštams ir išbuvo tame paskyrimo iki 1937 metų pabaigos. Laisvoji Lietuva gal nėra turėjusi diplomato, kurs prilygtų J. Savickio širdies platumui, tolerancijai ir draugysčių įgyjimui. Jo pragmatišką priėjimą būdavo itin taiklus švediškoje aplinkumoje. Puošnios ministeriškos rezidencijos durys buvo visuomet atviros, o J. Savickio įžanginė kalba, ypač naujai pažinčiai, būdavo trumpa: „Paskambink, ateik — ir užkąsime!“

Ant I. Šeinaus plačiai užmestų dirvonų Jurgis Savickis jau lipdė pastovumo institucijas, kurios gal per kartų kartas artintų bei sietų lietuvių ir švedų tautas. Jis sukūrė švedų—lietuvių draugiją, į kurią įtraukė daug žinomų švedų ir kurios skyrių sparčiai daugėjo už Stokholmo vartų.

J. Savickis buvo vienas sumanytojų įkurti švedų—baltų akademinį sambūrį, kurs greitai apjungė apie šimtą jaunų universitetus baigiančių ar vos baigusią akademikų.

Nepaisydamas sparčiai silpnėjančios sveikatos, Jurgis Savickis nuolat rūpinosi santykių su švedais plėtimu, ruošdamas daugiau priėmimų ir kviesdamas vis daugiau svečių. Savo svetingumu J. Savickis buvo pagarsėjęs Stokholme kaip „host of the town“*. Toks dūšios platumas atskambėjo jo finansinėse apyskaitose: reprezentacijos biudžetas, pasiuntinio alga nebuvo pakankami jo vaišingumui — didžios širdies J. Savickis slydo į vis gilesnes skolas.

J. Savickį perkėlus į Rygą, 1937 m. gruodžio mėnesį pasiuntiniu Stokholme buvo paskirtas Vytautas Gylis, ejęs *chargé d'affaires*** pareigas Briuselyje. Tuo prasidėjo sutemos lietuvių santykiuose su švedų visuomene.

Stokholmo pasiuntinybės sekretorius Jonas Jablonskis 1938 m. gale buvo nukeltas į Berlyną, vėliau — į Kauną (sovietų likviduotas 1940 m. dėl veiklos pogrindžio spaudoje) ir jo vieton 1939 m. rugsėjo mėnesį buvo iš Talino pervestas Vladas Žilinskas.

II. Baltijos valstybių žlugimo atgarsiai

1. Švedijos padėtis 2-ro karo pradžioje

Skystai apgyventa (septyni milijonai gyventojų 173 620 kv. mylių plote) Švedija nesaugiai jautėsi tarp 6100 mylių (9830 km) ilgio sienų, kurios 2-me kare

* host of the town (angl.) — svetingas šeimininkas.

** *chargé d'affaires* (pranc.) — įgaliotasis atstovas, diplomatinis rangas.

atrodė neapginamos. Švedišką baugumą stiprino ir ta aplinkybė, kad didžioji dalis ginklavimosi atsargų ir visos iki pat paskutinės sunkiosios pakraščių patrankos buvo pasiūstos Suomijai gelbėti 1939—40 metų Žiemos kare su sovietų užpuolėjais.

Švedijos „griežto neutralumo“ oficiališkai paskelbta laikysena tikrumoje reiškė laviravimą, kurs neertzintų Vokietijos ir Sovietų Sąjungos. Dvidešimties metų socialdemokratų vyriausybės ir suomių Žiemos karo nuginkluotai Švedijai atgavus karinę pajėgą per plačią 3-jų metų apsaugos programą ir vėliau, Vokietijai pradėjus pralaimėjimo žingsnius, švedų tarptautinė laikysena pradėjo palaipsniui grįžti į tikrąjį neutralumą.

Sovietų kariuomenės įžygiavimas į Lietuvą 1940 m. birželio 15 dieną ir tuoj po to — į Latviją ir Estiją — įvyko kaip tik tuo metu, kada švedų karinis pajėgumas buvo beviltiškas. Tačiau yra tikra, kad ir kitose aplinkybėse švedų vyriausybė oficialiniai nebūtų atmetusi sovietų versijos apie Baltijos valstybių „savanorišką prisijungimą“.

2. Lietuvos aukso išdavimas

Pati pirmoji kregždė, nusakiusi švedų vyriausybės lauktiną laikyseną Baltijos valstybių okupacijos atveju, pasirodė perduodant Lietuvos auksą sovietams. Vos 2-jam karui prasidėjus, Lietuvos Banko Valdyba itin išmintingai ir visai slaptai pervedė visą Lietuvos aukso atsargą į JAV Federal Reserve Bank, Bank of England ir Švedijos Riksbank. Informacijas turį Lietuvos diplomatiniai atstovai nėra iki šiol atskleidę lietuviškai visuomenei užsienin perversių aukso atsargų didumo bei likimo. Tačiau yra žinoma, kad Švedijos Valstybės Banke buvo deponuota, idant turėti „po ranka“, tikrai nuotrūpa mūsų aukso atsargos: apie 1060 kilogramų (8,6 milijonų US dolerių vertės pagal šiuometinės kainos vidurkį).

Už kelių dienų po Paleckio „liaudies vyriausybės“ sudarymo pagal vėliau mirtim nuteisto Dekanozovo ir sovietų pasiuntinio N. Pozdniakovo nurodymus, t.y. apie 1940 m. birželio 22 dieną vienas aukštas švedų Valstybės Banko valdininkas pranešė telefonu pasiuntiniui V. Gyliui, kad esąs gautas Lietuvos Banko Valdybos įsakymas perduoti tuos 1060 kg aukso sovietų Gosbankui ir kad auksas turįs būti nugabentas į sovietų laivą „Molotov“, kurs jau esąs Stokholmo uoste ir jo kapitonas bei Gosbanko atstovai laukia Lietuvos aukso.

Žinia apie Lietuvos aukso pervedimą sovietams sukrėtė visus baltiečius ir jų švediškus draugus, kadangi tuo buvo patvirtinta jau prieš „liaudies seimų“ rinkimus ir prisijungimo nutarimus kilusi nuojauta, kad bet kurios viltys apie nominalinę valstybinę nepriklausomybę turi būti palaidotos.

Pasiuntinys V. Gylys, bijodamas „užsitraukti nemalonę“ iš Kauno bolševikų viršininkų (Pijaus Glovacko ir Juozo Jurginio)¹, nenorėjo kelti aukso klausimo pasiuntinio vardu ir todėl jis susisieki su Sigurd Curman, Švedijos Valstybės Senienų valdytoju (Kabineto ministro range) ir ilgamečiu švedų—lietuvių draugijos pirmininku. S. Curman buvo nuoširdžiausiu Lietuvos draugu nepriklausomybės laikais ir rūpinosi pavergtos Lietuvos klausimais iki pat savo grabo lentos.

S. Curman negaišdamas kreipėsi į Švedijos Valstybės Banko valdytoją, reikalaudamas sustabdyti Lietuvos aukso atidavimą sovietams. Valdytojas atsakė, kad turįs Lietuvos Banko Valdybos įsakymą, pasirašytą dviejų direktorių (Juozo Paknio ir berods Zigmo Starkaus), kurių pilni įgaliojimai aukso deponavimo metu buvę Švedijos Bankui pristatyti dėl vėlesnių patvarkymų ir jis negalįs tų direktorių įsakymo nevykdyti. Švedijos Banko valdytojas pridėjo: „Vien tik Švedijos vyriausybės nutarimas sustabdytų aukso išvežimą iš šio krašto!“

S. Curman paprašė banko valdytoją nepervesti Lietuvos aukso į sovietų laivą „Molotov“, kol nebus gautas Švedijos Ministrų Kabineto sprendimas ir tuoj pat kreipėsi į gerą pažįstamą, ministrą pirmininką P.A. Hansson, reikalaudamas Kabineto nutarimo. Už dviejų dienų S. Curmanui buvo pranešta, kad Ministrų Kabinetas nutarė išduoti auksą sovietams pagal Lietuvos Banko įsakymą, kurs „juridiškai yra pilnoje tvarkoje“.

Taip Lietuvos auksas, 8,6 milijonų dolerių vertės, iškeliaivo iš švediškos apsaugos, ir kartu buvo mestas įspėjimas, kad švedų užsienio politikoje Baltijos kraštai nebelaikomi suvereninėmis valstybėmis.

3. Lietuvos pasiuntinybės likvidavimas

Po „liaudies seimo“ liepos 21-os dienos nutarimo įsijungti į Sovietų Sąjungą, buvęs užsienių reikalų ministras Stasys Lozoraitis², paskirtas J. Urbšio 1940 m. birželio 2-os dienos telegrama „diplomatijos šefu“ okupacijos atveju, paruošė tekstą protesto, kurį Lietuvos pasiuntiniai turėjo įteikti paskyrimo krašto vyriausybei. Stokholme V. Gylys gavo protesto turinį telefonu per pasiuntinį Vokietijai pulk. Kazį Škirpą ir įteikė tą monolitinį protestą švedų vyriausybei per Užsienio ministerijos valstybės sekretorių Boheman 1940 m. liepos mėn. 24 dieną. Užsienio ministerija į tą protestą visai nereagavo.

¹ P. Glovackas tuo metu buvo Lietuvos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius, o J. Jurginis — Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius.

² Tuomet S. Lozoraitis buvo nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Italijoje.

Galėjo kilti mintis, kad didžios reikšmės protestas turėjo būti surašytas įvairiai pagal mūsų skirtingus santykius su svetimomis valstybėmis. Tačiau gal S. Lozoraitis abejojo dėl „nepaprastųjų pasiuntinių“ rašybinių gabumų?³

Laukiant sovietų akcijos ir švedų nusileidimo jūjų reikalavimams, pasiuntinybės paprastos bylos buvo deginamos, o slaptąsias V. Gylis nusigabeno į savo slaptąjį butą. Kilo taip pat problema, kaip apsaugoti penkias didžiules dėžes originalų sutarčių tarp Lietuvos ir svetimų valstybių. 2-jo karo pačioje pradžioje tie originalai mūsų Užsienių reikalų ministerijos buvo siūsti apsaugai į JA Valstybes, bet dėl britų ir vokiečių griežtų jūros blokados nuostatų įstrigo Stokholmo pasiuntinybėje. V. Gylis susisiekė su S. Curman, kurs greitai rado vietą valdžios rūsyje toms penkioms dėžėms su sutarčių originalais ir taip pat dar kelioms dėžėms, pripildytoms V. Gylio brangaus anglų rankų darbo sidabro.

Sovietų Sąjungos Aukščiausiai Tarybai 1940 m. rugpjūčio 3 dieną nutarus „priimti Lietuvos TSR į Tarybų Sąjungą“, VI. Molotovas nedelsdamas pašaukė Švedijos ambasadorių Maskvoje, — ir tuo pačiu metu sovietų ambasadorė Stokholme A. Kolontaj atvyko pas užsienio reikalų ministrą Ch. Günther, — ir abudu pateikė reikalavimus, kad Lietuvai, taip pat Latvijai bei Estijai, „pagal jų pačių prašymą“ įsijungus į Sov. Sąjungą, tų kraštų diplomatinių bei konsularinių atstovų veikimas būtų tuojau pat sustabdytas ir pasiuntinybių patalpos, bylos ir visas valdžios turtas perduotas ambasadorės A. Kolontaj įgaliotiniui. Iškėlęs procedūros klausimus, užsienio ministras priėmė sovietų reikalavimus vyriausybės pavedimu.

Po ponios A. Kolontaj vizito, švedų Užsienio ministerijos valstybės sekretorius Boheman pašaukė Baltijos valstybių pasiuntinius V. Gylį, H. Laretei ir V. Salnais ir įsakė jiems pasiuntinybes ir konsulatus uždaryti, o bylas ir pasiuntinybių turtą perduoti sovietų ambasados įgaliotiniui.

Grįžęs iš Užsienio ministerijos, V. Gylis tvirtino, kad susitikimas su Boheman, žinomu kietu biurokratu, buvęs skaudžiai nemalonus ir sekretoriaus balsas skambėjęs be sentimentų ir šurkščiai, o kalbos žodžiai — „griežto įsakymo“. Švedų Užsienio ministerijos pribaugintas, Lietuvos pasiuntinys — pagal jo raportą — pareiškė, kad jis pats priims sovietų įgaliotinį ir perduos jam visą pasiuntinybę. V. Gyliui pradėjus raportuoti V. Žilinskui, į raštinę įžengė Vanda Gylienė ir ji, vos išgirdusi savo vyro pažadą, kad jis pats savo noru perduos Lietuvos pasiuntinybę sovietų įgaliotiniui, pradėjo šaukti per visus didžius namus: „Tai yra Lietuvos išdavimas!“

V. Žilinskui su Vandos Gylienės parama griežtai užprotestavus prieš V. Gylio pažadą, tas pritrenktas pasiuntinys šaukėsi patarimo, kaip geriau įvykdyti švedų parei-

³ V. Žilinskas apsiriko. K. Škirpa tikriausiai padiktavo V. Gyliui tik protesto tezes. Lietuvos pasiuntinių įteiktieji protestai nėra identiški. Jie paskelbti: K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938—1940): Atsiminimai ir dokumentai*, Vilnius—Chicago, 1996, p. 417—428.

kalautą ir pažadėtą pasiuntinybės uždarymą. V. Žilinskas pasiūlė vienintelę PRIE-VARTOS akivaizdoje priimtina procedūrą: perduoti pasiuntinybės raštinės ir pasiuntinio reprezentacinių patalpų raktus tiesiog švedų Užsienio ministerijos atstovui ir palikti tolesnę eigą tos ministerijos ir vyriausybės atsakomybei. Po itin ilgų telefoninių derybų, valstybės sekretorius Boheman pagaliau sutiko su kita, negu V. Gylio priimta, procedūra. Tuomet V. Gylys pareiškė: „Ponas Žilinskai, tai yra jūsų sumanyta procedūra, ir jūs ją vykdoite be mano dalyvavimo!“

Sutartu laiku, 1940 m. rugpjūčio 21-os 10 val. ryto, pasirodė nelauktas asmuo — Lennart Nylander, Užsienio ministerijos biuro šefas, V. Žilinsko artimas pažįstamas ir nuoširdus Baltijos tautų prietelius, kurs buvo buvęs Rygos pasiuntinybės akredituotas ir Lietuvai 1-uoju sekretorium (po 2-jo karo buvo iškeltas į generalinį konsulą Niujorke).

Vos L. Nylander įžengus per pasiuntinybės duris, V. Žilinskas perskaitė savo protestą švedams:

„Lietuvos istorijoje pergyvename dar vieną giliai tragišką momentą. Mūsų pasiuntinybė Švedijoje yra priversta nutraukti savo veiklą. Mums žinant, jog Švedija yra kraštas, kurs visada palaikė tarptautinį teisingumą ir reikalavo teisės gyventi mažoms tautoms, Lietuvos Respublikos pasiuntinio vardu įteikiu sekantį pareiškimą:

1. Pasiuntinybės perdavimas švedų Užsienio ministerijos atstovui yra paseka apgaulingiausios okupacijos, įvykdytos prieštaravime iškilmingai duotiems pažadams. Pasiuntinybė yra patekusi į situaciją, kurioje nėra pasirinkimo. Ji turi nusilenkti konsekvencijoms, kurios seka iš prievartos toleravimo. Tokios konsekvencijos yra tolygios prievartai ir todėl pasiuntinybės perdavimas neturi jokių būdu būti supras-tas kaip savanoriškas veiksmas.

2. Idant būtų išvengta galimų nemalonių kraštui, su kuriuo laisvoji Lietuva visuomet palaikė draugiškiausius santykius, pasiuntinybė sutiko su procedūra, tai-koma priverstajam perdavimui, tačiau vien tik su savaime aiškia sąlyga, jog ta pro-cedūra neprieštarauja pasiuntinybės principiniam nusistatymui.

3. Idant formaliai būtų patvirtintas užmestas įsipareigojimas sustabdyti pasiun-tinybės veiklą, perduodu jos raktus, laisvos Lietuvos vėliavai plevėsuojant pusiau stiebo, švedų vyriausybės laisvai dispozicijai. Likime tikri, kad senoji Lietuva nepa-likis ilgam laikui po svetimu jungu ir ji prisikels antrą kartą.

Šiuo atlikau visų skaudžiausią tarnybos pareigą, kokia gali būti pareikalauta ir belieka tiktai šioje atsisveikinimo valandoje šiltai padėkoti už puikius santykius, kuriuos pasiuntinybė yra palaikiusi su Karališka Užsienio ministerija. Pasiuntinio ir savo vardu prašau Ministerijos personalą ir Jus, Pone Biuro Šefe, priimti asmenišką padėką už bendradarbiavimą ir interesą bei simpatiją, reikštą mūsų nelaimingai tėvų žemei“.

Šį protestą V. Žilinskas surašė švedų kalba be V. Gylio patarimų ar pataisų; šis buvo dingęs savo „slėptuvėje“, niekam neduodamas adreso ar telefono.

L. Nylander išklausė protestą su regimu susijaudinimu ir, tą raštą priėmęs, išreiškė apgailestavimą dėl „vyresnybės jam skirtos skaudžios pareigos“. Gavęs pasiuntinybės raktus, L. Nylander laukė sovietų ambasados įgaliotinio, kurs atvyko 11-tą valandą raktams perimti. Už kelių dienų sovietų ambasadorė A. Kolontaj nuvyko pas švedų užsienio ministrą pareikšti „ypatingą padėką už sklandų Baltijos valstybių pasiuntinybių perdavimą“.

4. Baltiečių užuovėja 1940—42 metais

Baltijos valstybių pasiuntinybes uždarius, kažkas pradėjo skleisti gandus, gal sovietų agentų inspiruotus, kad Baltijos diplomatai būsią švedų vyriausybės ištremti į Sovietų Sąjungą. Tie gandai, atrodo, perdėm nepatikimi, išgąsdino Baltijos valstybių pasiuntinius — V. Gylį, latvių V. Salmis ir estų H. Laretei — ir visi trys išsikraustė į nežinomas vietas. Prieteliai, net artimieji bendradarbiai, negalėjo sužinoti jų adresų ir slaptais užregistruotų telefono numerių.

Tuoju po pasiuntinybių likvidavimo švedų Užsienio ministerija žodžiu pranešė, kad Baltijos diplomatai šešis mėnesius naudosis diplomatinėmis privilegijomis „par courtoise“* grynai asmenišku titulu, o po to bus laikomi paprastais svetimšaliais.

1-ji sovietų okupacija nesukėlė baltiškos bėglių bangos į Švediją. Regimai tos okupacijos pradžioje nebuvo tikėtasi bolševikinių žiaurumų, o vėliau sienų bei Baltijos pakraščių sovietiškos sargybos tapo beveik nepralaužiamos.

Iš Lietuvos, pasprukęs per Vokietijos sieną, 1940 m. liepos mėn. gale (į Švediją. — *L.M.*) atvyko rašytojas ir buvęs diplomatas Ignas Šeinius-Jurkūnas, kurio žmona ir sūnus gyveno Stokholme. Latvių profesorius J. Balodis ištrūko iš sovietų nagų, suvaidinęs trumpą vizitą „moksliniais reikalais“. Palyginti su keliais lietuviais ir latviais, estai buvo skaitlingesni: prie jų, trijų diplomatų, prisidėjo per Suomiją pabėgęs August Rei⁴ — estų socialistų vadas ir priešpaskutinis prezidentas, pasiuntinys Suomijai — Aleksander Warma (prieš tai buvęs pasiuntiniu Kaune), keli Estijos prekybos laivyno savininkai ir daugybė jūreivių. Dėl laivų savininkų apdairumo ir greitos akcijos, 90% estų prekybos laivų buvo išgelbėta nuo sovietų pagrobimo.

Lietuvių kolonija Švedijoje buvo pirštais suskaitoma: Vytautas ir Vanda Gyliai, Ignas Šeinius ir Vladas Žilinskas su šeimomis ir du Lietuvos valstybės stipendininkai

* Par courtoise (pranc.) — mandagiai.

⁴ A. Rei buvo ir paskutinis Estijos pasiuntinys Sovietų Sąjungoje.

studentai: Juozas Lingis ir Andrius Skimutis. Iš sovietų okupuotos Lietuvos 1940 m. rudenį atvyko pasiuntinio Londone B.K. Balučio žmona, duktė ir žentas Ada ir Viktoras Rozenblatai bei jo tėvai. Götėborge atsirado Kristupas Plonaitis, garbės gen. konsulo E. Erlandsson žentas. Erland Erlandsson su savo ribotais ištekliais, bet labai plačiu populiarumu Götėborge, per metų metus įvairiais būdais ištikimai dirbo Lietuvai.

Baltijos kraštų diplomatai, išskyrus V. Gylį, ir keli prisidėję atbėgėliai greitai pakliuvo į beviltiškų finansinius sunkumus. Estus ir latvius, turėjusius menkus pasiuntinybių fondus, gelbėjo kurį laiką jų turtingi garbės konsulai. Lietuva, prisirinkusi garbės konsulais daug neturtingų, vos išgyvenančių mažų pirklių, kai tik neteko nepriklausomybės, išvydo akimirksninį pradingimą tų „garbės konsulų“. Žvalus užsienių ministro J. Urbšio įsakymas 1940 m. gegužės mėnesį pervesti pusmetinio biudžeto sumą nutolino Lietuvos diplomatų finansinius rūpesčius⁵.

1940 m. rudenį Sigurd Curman, švedų—lietuvių draugijos ir švedų—baltų susivienijimo pirmininkas, iš kažkur — buvo spėjama, kad iš pačios švedų vyriausybės — išgavo nežinomo dydžio fondą, iš kurio tas susivienijimas per sekretorių dr. A. Schück pradėjo mokėti pragyvenimo minimumo pašalpas, apskaičiuotas iki paskutinės silkės uodegos, Baltijos diplomatams, naujai atbėgusiems „intelektualams“ ir keliems mokslų nebaigusiems studentams (jų tarpe Lingiui ir Skimučiui).

Spaudos žinios apie įvykius Baltijos kraštuose išnyko. Pripuolamai gaunamos informacijos iš Vokietijos ar Suomijos apie okupacinius vyksmus užstrigo, kaip „slaptos“, pasiuntinių stalčiuose. Be to, nebuvo jokių lėšų antisovietinei akcijai ir pagaliau buvo imta dėmesin rimčiau, negu švedų gal manyta, Užsienio ministerijos žodinis išpėjimas diplomatams, kurs buvo įrašytas ne diplomatų, bet atbėgėlių pase tokiu raudonu štampu: „Viza suteikta su sąlyga, kad paso savininkas Švedijoje nedalyvaus politinėje propagandoje“. Išimtimi tarp visų baltiečių buvo Ignas Šeinius, kurs tiek savo drąsa, pastiprinta jo švediškos šeimos, tiek atsidavimu Lietuvai ir neapykanta bolševizmui, tuoj metėsi į rašybos darbą.

1940 m. pavasarį užsienių reikalų ministras Juozas Urbšys telegrafavo pasiuntiniui V. Gyliui, siūlydamas paskirti I. Šeinių Stokholmo pasiuntinybės spaudos patarėju. V. Gylis kategoriškai atsisakė I. Šeinių priimti, kvalifikuodamas jį „nenaudingą“. Nėra abejonės, kad žinomojo „Kuprelio“, politinės satyros „Siegfried Immersele atsijaunina“ ir kitų raštų autorius, buvęs diplomatas, Klaipėdos gubernatūros patarėjas, „Lietuvos aido“ vyr. redaktorius etc. būtų sustiprinęs /.../ bei nupigintą Lietuvos atstovavimą Švedijoje ir iš viso Skandinavijoje.

1940 metų gale pasirodė I. Šeinaus knyga „Raudonasis tvanas“ (švediškame originale — „Den röda floden stiger“). Tą knyga buvo recenzuota visų didžiųjų bei dau-

⁵ Čia norima pasakyti, jog ramiai buvo laukiama lėšų pervedimo. Deja, tai nebuvo padaryta.

gybės mažesnių švedų dienraščių ir, be to, inspiravo ilgą eilę vedamųjų straipsnių. Iki to laiko Švedijoje nė vienas įvykis — nei sovietų priešokupacinis ultimatumas, nei pasiuntinybės prievartingas uždarymas — nesukėlė tiek dėmesio Baltijos valstybių tragedijai, kaip I. Šeinius „Raudonasis tvanas“.

I. Šeinius buvo pasiryžęs tęsti knygų rašymą ir neužsiimti dienraštiniais straipsniais. Žurnalistiniai rašiniai buvo skirti V. Žilinskui, kurį I. Šeinius pristatė senam pažįstamam, atsargos komodorui Dahlgren, vyr. redaktoriui „Dagens nyheter“ („Dienos žinios“), švedų didžiausio ir plačiausiai skaitomo liberalų dienraščio. Per pirmą pasikalbėjimą komodoras Dahlgren pastebėjo, kad jis esąs itin jautrus Baltijos valstybių tragedijai ir jo liberalinės pasaulėžvalgos dienraštis visada yra pasiruošęs aprašyti komunistų ir nacistų prievartavimus bei žiaurumus. „Tačiau, — sakė komodoras, — iš Tamstos laukiami straipsniai turi nusakyti ir aprašyti faktinius įvykius be platesnių komentarų, kurie nėra reikalingi, nes visiems yra žinomas mūsų pažiūrų aiškumas ir pastovumas“.

Nuo pat 1-os sovietų okupacijos per eilę metų „Dagens nyheter“ įdėjo daugybę straipsnių apie Lietuvos teriojimą. Tų straipsnių galėjo būti ir apščiau, tačiau, deja, nemažai plačių Antano Valiukėno⁶ raportų nenuėjo toliau biurokratinio tarnautojo ministeriškų stalčių.

Danijos ir Norvegijos užpuolimas 1940 m. balandžio 9-tą dieną ir greita okupacija sukrėtė visus švedų prakilnumo bei didybės sąnarius ir kuriam laikui sukėlė baimės, kad Švedija galėtų būti Hitlerio karo žygių sekantis taikyns. Iš gana santūrios „Palauksim — pažiūrėsime“ laikysenos kilo visuotinis pasibaisėjimas nacių agresijomis.

Hitleriui pradėjus karą prieš Sovietų Sąjungą 1941 m. birželio 22 dieną, švedų visuomenė, spauda ir politikai, spėdami toli siekiančias 2-jo karo pasėkas, nesidomėjo okupanto pasikeitimu Baltijos kraštuose.

Tuoj po gretimų kaimynų okupacijos norvegų ir danų rezistencijos vadovai, kovotojai ir šiaip jau atbėgėliai dauginosi Švedijoje kaip grybai po lietaus. Ir supranta ma — Švedijoje spauda buvo laisva, žodis nevaržomas, bet kokie susirinkimai administracijos nekontroliuojami ir asmens judėjimas bei susisiekimas niekieno netrukdomas. Antspaudas svetimšalio pase, raudonai įrašytas, kad uždrausta „dalyvauti politinėje propagandoje“ buvo praktiškai bereikšmis, nes nebuvo įstatymiško „politinės propagandos“ aptarimo ir, gal svarbiausia, nebuvo teisinių ar administracinių nuostatų svetimšalių politiško veikimo persekiojimui pateisinti.

Švedijos spauda visuomet buvo laisva nekaro laikais ir paliko be jokių varžymų, tik su kai kuriuo savanorišku santūrumu per visus išorinius pavojus.

⁶ A. Valiukėnas tuo metu buvo Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įgaliotinis Berlyne. Per pažįstamus Vokietijoje akredituotus diplomatus jis siūsdavo į Stokholmą V. Gylui įvairius pranešimus ir informacijas.

Dr. Jurgis Šaulys, pasiuntinys neutralioje Šveicarijoje, kurs buvo Lietuvos diplomatijos šefo Stasio Lozoraičio Romoje pavaduotojas ir daugelyje atvejų karo metais veikė kaip „diplomatinis centras“, rašė V. Žilinskui 1943 m. liepos 19-tos dienos laiške: „Peržiūrėjęs Tamstos pagamintųjų straipsnių nuorašus, pastebėjau, kad švedų spauda naudojasi daug didesne laisve, negu čionykštė vietos spauda. Todėl būtų patartina Tamstai ir toliau tęsti joje žurnalistinį darbą, ypač kad joje galima iškelti nemaža dalykų, kas padaryti čia būtų visai neįmanoma“.

5. Vietinės rinktinės karių išdavimas sovietams

Pastangos evakuoti lietuvius iš Palangos — Šventosios pajūrio turėjo baigtis 1944 m. spalio mėnesį sovietų armijai užėmus tą sritį ir apsupus Klaipėdą. Po to iškilo būtinybė rūpintis lietuviais, atvykstančiais į Švediją iš aplinkinių valstybių. Tai buvo tartum Lietuvių komiteto⁷ pareiga ir atsakomybė, tačiau tikrumoje LLKS⁸ atstovas V. Žilinskas su I. Šeinius aktyvia paspirtimi tvarkė daugelį komplikacijų, susijusių su įvairių tautiečių dažnai nelauktu atsiradimu Švedijoje. Buvo lietuvių, perėjusių Švedijos—Suomijos sieną, gi dar daugiau — pabėgusių iš nacių prievartos darbų Norvegijoje. Pastarųjų grupėse atvyko Kauno medicinos studentai Gintaras Būga (didžiojo kalbininko sūnus), Jonas Dankis, Alfonsas Rimeika, Edvardas Varnauskas, statybos — Valentinas Vilkenas, Meno mokyklos — Pranas Lapė, leit. Vaclovas Gedminas, Jonas Šaulys ir kiti. Vėliau E. Varnauskas tapo žymiu širdies ligų specialistu ir medicinos profesorium. Išskirtinai gabus G. Būga, remiamas nepaprastos energijos žmonos, dzūkų krašto Starkutės, baigė medicinos fakultetą aukštais pažymiais ir turėjo atvirą kelią link profesūros, tačiau pasitenkino gerbiamomis valstybinio „provincijos gydytojo“ pareigomis. J. Dankis ir A. Rimeika tapo žinomais gydytojais, o A. Vilkenas — švedų Kooperatyvų sąjungos vyriausiu architektu.

Tarp baltiečių bėglių, atvykusių į Švediją, buvo oficialiniai nežinomas skaičius, bet keli šimtai karių, dalyvavusių savisaugos ir panašiuose vienetuose. Sovietų prasisiveržimu į Klaipėdą atkirtus Estijos ir Latvijos pakraščius, šimtai tų karių spruko į Švediją, kartais numetę, o kartais nenumetę „vokiečių siuvimo“ uniformas, ir buvo švedų priimti kaip visi kiti bėgliai nuo sovietų okupacijos.

⁷ Lietuvių komitetas buvo įkurtas Stokholme 1943 m. vasarą. Iš pradžių veikė slaptai, nes nuogaš- tauta, kad Švedijos vyriausybei nepatiks jo veikla. Komitetas turėjo koordinuoti Švedijoje gyvenančių lietuvių politinę veiklą. 1944 m. liepos 11 d. komitetas buvo legalizuotas, siekiant paversti jį kaip ir Lietuvos pasiuntinybe Švedijoje.

⁸ LLKS — Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga, 1941 m. rudenį įkurta pagrindinė antinacinės rezisten- cijos organizacija.

1945 m. gegužės mėn. 10-tą dieną iš vad. Kuršių prietilčio atvyko į Gotlando salą 167 baltų kariai, apsirengę vokiečių kariškėmis uniformomis. Juos sutiko švedų karininkas, vienas išvykusio apsaugos viršininko, jūrų kap. A. Johnsono pavaduotojas. Slaptose Gen. štabo instrukcijose buvo įsakmiai nurodyta, jog visi baltiečiai turi būti laikomi „paprastais civiliniais pabėgėliais“. Tas jaunas karininkas, ar nežinodamas slaptų instrukcijų, ar nenumatydamas jų nesilaikymo pasekmių, ar per apsirikimą, pasiuntė 167 baltiečius į Lingen užsienio karių internavimo stovyklą. Grįžęs jūrų kap. A. Johnson nebegalėjo pakeisti savo pavaduotojo patvarkymo biurokratinės eigos. Tačiau blogiausia buvo žinia, gauta iš Gen. štabo, kad sovietų ambasada oficialiniu keliu gavusi pilną sąrašą tų 167 karių.

Tarp internuotųjų švediškoje „užsienio karių stovykloje“ buvo dešimt lietuvių:

Majoras Pranas Ambraziūnas

Kapitonas Voldemaras Langys

Karo gydytojas Vincas Zenkevičius

Vyr. leit. Jonas Jančys

Vyr. leit. Vincas Lengvelis

Vyr. leit. Justas Plevokas

Leit. Soteras Vosylius

Viršila Stasys Dranseika

Puskarininkis Vacys Ingelevičius ir

Kareivis Pranas Plaškys.

V. Žilinskas kreipėsi į visas įmanomas švedų įstaigas, mėgindamas pervesti internuotus karius į neinternuotųjų pabėgėlių stovyklą. Jūrų kap. A. Johnson, nuoširdus lietuvių rėmėjas, su gailėsčiu pripažino, kad vien tik kariuomenės Vyr. štabas galys paleisti lietuvius iš „kariško internavimo“. Pažįstami Generalinio štabo pareigūnai pakartotinai tvirtino, jog „biurokratinė procedūra esanti užtrukusi“, bet lietuviai ir kiti baltiečiai būsią paleisti iš internavimo stovyklos.

1945 m. lapkričio 9-tos dienos popietį V. Žilinsko pažįstamas aukštas Gen. štabo karininkas paskambino telefonu pranešti, jog pereitos nakties slaptame posėdyje Ministrų Kabinetas nutaręs išduoti 167 baltiečius karius Sovietų Sąjungai ir pridūrė: „Jūs informuoju visiškai slaptai ir Jūs niekuomet neišduosite šios informacijos šaltinio! Gen. štabas negali jums niekuo padėti, o jūs darykite, ką galite lietuviams ir kitiems baltų kariams išgelbėti. Jūsų pastangos neturi implikuoti Gen. štabo“.

Vos baigęs pokalbį su štabo karininku, V. Žilinskas tuoj pat telefonavo I. Šeiniui, idant suplanuotų, kaip kuo greičiau pradėti akciją viešumoje, neatskleidžiant šaltinio, ir kaip sukelti masinį pasipriešinimą Kabineto nutarimui, kurs buvo ne tik slaptas, bet nelauktas ir netikėtas. I. Šeinius bematant susisiekė su prof. Elis Hästad, ilgamečiu Lietuvos prieteliu ir Konservatorių partijos gen. sekretorium. Prof. E. Hästad, giliai su-

sijaudinęs dėl tokio jam nežinomo ir negirdėto socialistų vyriausybės sprendimo, tarė, kad reikia rasti griežčiausią kelią švedų visuomenei sukelti prieš Baltijos karių išdavimą, sakydamas, jog žinios pasirodymas Stokholmo dienraštyje galys atskleisti — itin siaurame nutarimą žinančių tarpe — informacijos šaltinį. E. Håstad pasiūlė, kad jis tuoj pat susisieks su vieno provincijos dienraščio vyr. redaktorium ir žinia apie karių deportavimą pasirodys tame provincijos laikraštyje su didžiausia antrašte, o sekantį rytą Stokholmo dienraščiai pakartos tą žinią kaip sensaciją. Prof. E. Håstad pasiūlyta bei pradėta akcija klostosi tiksliai pagal planą.

1945 m. lapkričio 12-tą dieną I. Šeinius ir V. Žilinskas įteikė platų memorandumą švedų vyriausybei, adresuotą užsienių ministrui prof. Östen Undén, kuriame, tarp kitko, apsakant karius paskirai, buvo mėginta įrodyti, jog internuotieji lietuviai buvę „varu panaudoti pusiau kariniams darbams užfrontėje“ ir jie nėra buvę vokieškuose SS vienetuose. To memorandumo pasekoje kareivis P. Plaškys buvo paleistas iš internavimo stovyklos, kaip nepilnametis. Lapkričio 16-tą dieną buvo gautas Užsienių ministerijos politinio direktoriaus Gravström atsakymas, kuriame buvo įsakmiai pareikšta, jog Švedijos vyriausybė negalinti pakeisti Sovietų Sąjungos vyriausybei duoto pažado, kad „vokiečių karinėse eilėse tarnavę ir drauge su vokiečiais po kapituliacijos atbėgę lietuviai, latviai ir estai turi būti perduoti sovietams“. Oficialaus atsakymo dieną iš Generalinio štabo prietelių V. Žilinskas patyrė, jog sovietų laivas jau buvęs pakeliui pasikrauti 167 baltiečius ir daugybę internuotų vokiečių.

Gavus Užsienio ministerijos politinio direktoriaus neigiamą atsakymą, paaiškėjo, jog švedų koalicinė vyriausybė, veikusi 2-jo karo eigoje, be jokio pasipriešinimo 1945 m. birželio 15-tos dienos paslapyje laikomu raštu pažadėjo išduoti sovietams visus karius, atbėgusius į Švediją iš Rytų fronto vokiečių karinėmis uniformomis. Ironiškai, raštiškas pažadas sovietams vyriausybės vardu buvo pasirašytas Christian Günther, kurs koalicinėje vyriausybėje atstovavo Konservatorių partijai, itin palankiai Baltijos tautoms, ir jo partijos vadovybė nieko nežinojusi apie tą slaptą pažadą. Vos karui pasibaigus, Švedija grįžo į tradicinę parlamentarinės valdžios sistemą, kurioje daugumos partija, šiuo atveju — socialdemokratai, imasi visišką atsakomybę už vyriausybės sudarymą bei potvarkius. Didieji socialdemokratų vadai — ministras pirmininkas Per Albin Hansson, kurs buvo ir koalicinio Kabineto pirmininkas, ir narys, užsienio ministras, tarptautinės teisės profesorius O. Undén tarė aiškiai ir kategoriškai, jog juodu nematą galimybės išsinarplioti iš koalicinės vyriausybės pažado sovietams. Buvo tačiau tvirtinama, jog karalius Gustav V rašęs asmenišką laišką Stalinui ir prof. Undén — sovietų užsienio ministrui, prašydami atpalaiduoti Švediją nuo ištrėmimo pažadų, liečiančių baltiečius, bet jokio atsakymo nebuvę sulaukta.

1945 m. spalio mėnesį baltiečiai kariai buvo iš Gotlando išvežti į žemyną ir po poros tarpviečių, lapkričio mėn. patalpinti internavimo stovykloje prie Ronnestad, į pietus nuo Götėborgo. Čia jie ir gavo tragišką žinią apie vyriausybės nutarimą depor-

tuoti juos į Sovietų Sąjungą. Lietuvių komiteto pavestas kun. Juozas Tadarauškas lankė lietuvių karius kelis kartus, nuveždamas pinigines pašalpas ir savo iniciatyva dairdamasis dėl galimumų suorganizuoti pabėgimą.

Lapkričio gale baltų kariai buvo jau pilnai informuoti apie neįmanomą išsigelbėjimą. Pagal švedų prietelių patarimą jie pradėjo „bado streiką“, kuriame dalyvavo ne visi, bet dauguma karių. Tas badavimas tęsėsi kelias dienas ir dėl to keletas karių buvo nugabenti į ligoninę dėl nusilpnėjimo. Latvių karių tarpe (jų buvo 152) įvyko keli nusižudymai ir eilė susižalojimų, kurie regimai buvo inspiruoti švedų vyriausybės pažado, kad rimti ligoniai ir sunkiai sužeisti kariai nebus deportuoti.

Kun. J. Tadarauškas suorganizavo kap. V. Langio ir vyr. leit. V. Lengvelio pabėgimą iš Eksjō ligoninės, kurioje juodu buvo paguldyti dėl nusilpnėjimo nuo badavimo. Abu karininkai išstrūko iš ligoninės ir, vikriai perrengti į „civilinius piliečius“, pagal kun. Tadarauško labai sumanų planavimą, vyko traukiniu iš Gōteborgo į Stokholmą. Deja, Eksjō ligoninė greitai aliarmavo policiją apie dviejų karininkų dingimą. Tranās stotyje, juodviem pavažiavus 180 mylių, per traukinį ėję keli švedų policininkai pareikalavo asmens dokumentų, kurių V. Langys ir V. Lengvelis neturėjo. Juodu vėl buvo paguldyti į Eksjō ligoninę ir ypatingai saugomi.

Nepaisant beviltiškos padėties, I. Šeinius ir V. Žilinskas, prisidėjęs latvių bei estų komitetams ir vadams, kreipėsi į daugelį parlamento, dvasininkijos, žymių visuomenės ir spaudos atstovų, prašydami šauksmo prieš išdavimą nekaltų karių. Poros savaitių tarpe pakilo masinė „folkstorm“, t.y. tautos audra, negirdėta švedų istorijoje. Visa Švedijos spauda, išskyrus kelis komunistų laikraščius ir porą socialistų dienraščių, reikalavo politinės prieglaudos teisių baltų kariams. Eilė žymių socialdemokratų, jų tarpe buvęs užsienio ministras Richard Sandler ir teisių profesorius V. Lundstedt, viešai puolė savo partijos vyriausybės formalistinę laikyseną. Švedijos trys juridiniai fakultetai įteikė vyriausybei plačiai motyvuotą peticiją, pasirašytą visų teisės profesorių, prieš deportavimą. Visi vyskupai ir kitų žinomų tikiybinių organizacijų vadovai pareikalavo audiencijos ir buvo priimti užsienio ministro O. Undén. Pagal oficialų pranešimą, karalius Gustav V gavo peticinių laiškų bei telegramų su daugiau kaip 100 000 parašų, reikalaujančių laisvės internuotiems baltiečiams. Triukšmingame viešosios opinijos sukuryje konservatorių ir liberalų partijų vadovybės įteikė Švedijos Riksdage interpeliaciją, į kurią 1945 m. lapkričio 23-ą dieną atsakinėjo ministras pirmininkas Per Albin Hansson ir užsienio ministras Undén, nekeisdami ankstesnio Kabineto nutarimo. Istorikai teigė, kad per interpeliaciją kilę ginčai buvę švedų Seime (Riksdage) negirdėto įkarščio. Interpeliacija švedų parlamentarinės valdžios sistemoje yra paskutinis žingsnis prieš keliant klausimą dėl nepasitikėjimo vyriausybe, tačiau toks klausimas nebuvo iškeltas, nes sekančioji vyriausybė vis vien būtų sudaryta tos pačios Socialdemokratų partijos.

Jokios kitos išeities nebematant, buvo kreiptasi į garsųjį švedų advokatą A. Hemming-Sjöberg, kurs sutiko be užmokesčio ginti lietuvių karius teismo keliu. Advokatas pasiūlė tą išeitį pateikti vyriausybei ir teisingumo ministras pasiūlymą buvo priėmęs, tačiau O. Undén pareiškė, jog pažadas sovietams turįs būti išlaikytas, net jei teismas nutartų ir priešingai. Tai išgirdęs, A. Hemming-Sjöberg patarė bylos nebe-kelti.

1946 m. sausio 25-tą baltiečiai kariai, jų tarpe 9 lietuviai, buvo pakrauti Trälleborg uoste į sovietų laivą „Astrachanį“ ir išvežti nežinomai ateičiai. Buvo tvirtinta, jog Gustavas V parašęs antrą asmenišką laišką Stalinui, kuriame karalius prašęs traktuoti išduotus karius „humaniškai, kaip karo belaisvius“.

Tragiškojo įvykio epilogė vyriausybės bei Riksdago nariai ir kiti įžymūs Baltijos tautų rėmėjai švedai dažnai aiškino, jog išduotųjų karių auka sustiprinusi padėtį visų kitų Baltijos pabėgėlių, kurių Švedijoje buvo tuomet per 30 000, daugiausia iš Estijos. Buvo sakoma, kad, jeigu Sovietų Sąjunga ir reikalautų, kaip kad buvo laukta, tolesnių deportavimų, švedų vyriausybė, kartą gavusi viešosios opinijos griežtą perspėjimą, nebedrįsianti duoti tolesnių pažadų. Trijų mėnesių „tautinė audra“ ir visos spaudos protestai prieš deportacijas iškėlė Baltijos kraštų laisvės klausimą švedų sąmonėje visu ryškumu. Tik klausimas, ar sunaikinimas 150 baltiečių nėra buvusi per aukšta kaina?

Trumpai apie autorių

Liūtas Mockūnas (g. 1934 m.) 1944 m. kartu su tėvais pasitraukė į Vakarų. Nuo 1949 m. gyvena JAV. Periodikoje yra paskelbęs daug literatūros kritikos straipsnių, recenzijų. Sudarė keletą straipsnių rinkinių. Yra vienas žurnalo „Akiračiai“ (Čikaga) redaktorių. Pastaruoju metu daugiau domisi istorija, išleido didelę monografiją apie vieną kontroversiškiausių antisovietinės ir antinacinės rezistencijos veikėjų Joną Deksnį. Žr. L. Mockūnas, *Pavargęs herojus (Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje)*, Vilnius: Baltos lankos, 1997.